

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Gårdenfors ger sin mening, väl medveten om att det finns alternativa synsätt

Gustafsson, Martin

Published in:
Respons - recensionstidskrift för humaniora & samhällsvetenskap

Published: 01/01/2022

[Link to publication](#)

Please cite the original version:
Gustafsson, M. (2022). Gårdenfors ger sin mening, väl medveten om att det finns alternativa synsätt. *Respons - recensionstidskrift för humaniora & samhällsvetenskap*.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Peter Gärdenfors bok *Hur orden får mening* tar upp många viktiga och spännande frågor. Förutom spörsmålet i bokens titel diskuteras språkets relation till mänskligt samarbete, språkets samhälleliga roller, barns språkinlärning, språkets ursprung och många andra teman. Stilen är fängslande och lättillgänglig, och texten myllrar av fyndiga exempel som man gärna funderar vidare kring på egen hand. Ledigt lotsas läsaren genom den så kallade "kognitiva semantikens" snårskogar – Gärdenfors är en pionjär och internationell auktoritet inom området.

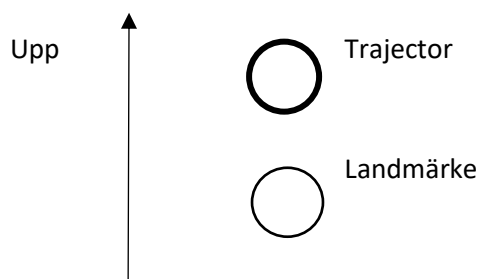
En av bokens stora förtjänster är att författaren utan omsvep medger att den kognitiva semantiken är ett omstritt perspektiv, och att det finns alternativa synsätt. Populärvetenskapliga böcker försöker ibland ge sken av en konsensus som inte finns, kanske i en iver att övertyga läsaren om den egna uppfattningens vederhäftighet. Gärdenfors har tillräckligt gott självförtroende för att undvika det. Han myndigförklarar sina läsare och inbjuder till reflektioner och kritiska synpunkter.

Jag hoppas alltså att det ligger i linje med Gärdenfors eget förhållningssätt att jag ägnar den här recensionen åt att problematisera några av de grundläggande idéer som präglar bokens perspektiv. Mitt syfte är inte att ägna mig åt pedantiskt felfinneri, utan att fördjupa några av de frågeställningar som boken diskuterar. Här finns inte utrymme för någon detaljgranskning, men jag tror att en del viktiga problem kan synliggöras redan på ett tämligen övergripande och principiellt plan.

"En grundtanke inom den kognitiva semantiken", skriver Gärdenfors, "är att ordens betydelser inte är verkliga objekt eller något annat i den yttre världen utan ett slags mentala scheman eller gestalter i våra huvuden" (s. 23). Han exemplifierar: när vi ombeds att tänka på en häst så framkallas en bild av en häst i vårt inre, såpass bestämd att vi kan svara på frågor som åt vilket håll hästens huvud är vänt. Enligt Gärdenfors illustrerar detta en generell sanning: ords betydelser är inre bilder eller kognitiva scheman "av samma sort som uppstår vid perceptuella processer, det vill säga då vi ser, hör, smakar, luktar och känner" (s. 23).

Här infinner sig genast en massa frågor. Till att börja med: Även om det uppkommer en inre bild av en häst när vi *ombeds att tänka på* en häst, så är det inte givet att en sådan bild uppstår när vi i andra sammanhang stöter på ordet "häst". Om min bordsgranne säger, "Jag är jätteintresserad av ånglok, bilar, maskiner av alla de slag, men kor och hästar bryr jag mig inte om", så kan det ju mycket väl hända att mitt inre helt upptas av en maffig ångloksbild medan ingen hästbild infinner sig överhuvudtaget. Men ändå förstår jag ju vad som sägs. Och hur är det med de ord som inte är substantiv: "är", "av", "alla", "de", "och", "inte"? Vilka bilder eller scheman uppkommer här? Ger verkligheten den kognitiva semantikens grundtanke en generellt giltig modell av hur ord får mening?

Naturligtvis finns det en massa sätt varpå den kognitiva semantikern kan tänkas bemöta dessa invändningar. Hon kan till exempel säga att bilderna eller tankeschemana inte nödvändigtvis måste medvetet aktualiseras varje gång vi hör och förstår orden, utan att det räcker att de finns i medvetandet eller hjärnan på något annat sätt, kanske som mönster som vi omedvetet tillämpar. Hon kan vidare hävda att ord som "av" och "och" är knutna till scheman som inte är lika direkt avbildande som i fallet "häst". Se till exempel på hur Gärdenfors illustrerar bildschemat för ordet "över" (s. 33):

Problemet är bara att det genast uppkommer en massa nya frågor. Vad betyder det egentligen att mönstren finns i medvetandet, eller i hjärnan, om vi inte är medvetna om dem? Gärdenfors erkänner att man inte vet så mycket om hur bildschemana representeras i hjärnan och att forskningen om detta "tyvärr är ... till stora delar spekulativ" (s. 28). Det måste alltså tyckas det, finnas andra starka skäl att anta att orden verkligen får sin mening genom sådana bilder eller scheman. Men vilka är då dessa skäl?

Filosofen Jerry Fodor hävdade att orden får sin mening, inte genom inre bilder eller scheman, utan genom ett inre, medfött språk, "mentalesiska". Orden i engelska och svenska får alltså enligt Fodor sin mening genom att översättas till detta inre språk. Gärdenfors avfärdar Fodors teori genom att påpeka att den inte leder någonvart, eftersom frågan återuppstår med avseende på de mentalesiska uttrycken själva: ""Problemet ... blir att förklara hur komponenterna i det inre språket får sin mening" (s. 28, not 11). Och visst, det verkar ju vara en bestickande invändning. Kruket är bara att samma invändning kan riktas mot Gärdenfors egen teori. Ty varför skulle inte frågan om hur tecken får mening uppstå även med avseende på de inre bilder och scheman som Gärdenfors postulerar i sin förklaringsmodell? Problemet är tämligen uppenbart när det gäller bildschemat för "över" som jag just återgav. Dess innebörd är ju inte på något sätt självskriven – pilen och cirkelarna kan tolkas på alla möjliga sätt, för att inte tala om de ord som här plötsligt smyger sig in ("upp", "trajector", "landmärke"). Detta schema består ju, när allt kommer omkring, bara av ytterligare tecken vars innebörder är långtifrån givna.

Faktum är att till och med de fall som verkar passa Gärdenfors teori bäst – till exempel den inre bilden av en häst – hamnar i samma problem. Varför skulle denna bild utgöra meningen hos just ordet "häst"? Kunde den inte lika gärna utgöra meningen hos ordet "hästkropp"? Eller hos ordet "hästbild"? Eller hos satsen "En häst står och glor"? Och varför kunde den inte uppstå i oss när vi hör orden "hingst", "däggdjur", "fyrfoting", "Pålle", "kraftfull", "stilig", "min bästa vän"? De bilder och scheman som enligt Gärdenfors utgör ordens mening lämnar i själva verket öppet vad meningen är. Så vi tycks återigen vara tillbaka på ruta ett: vi behöver förklara hur den inre bilden eller schemat får sin mening, och det är i allt väsentligt samma problem som det vi trodde att bilden eller schemat skulle hjälpa oss att lösa.

Detta kan vara svårt att inse, kanske därför att man tror att bildens eller schemats lokalisering i vårt "inre" innebär att den på något sätt tolkar sig själv och liksom tvingar oss att förstå den på ett visst sätt. Föreställ dig istället att någon hävdade att orden får sin mening genom att vi alla bär omkring på varsin stor ICA-kasse full med papperslappar där bilder eller scheman finns nedklottrade – en lapp för varje ord. Här är det uppenbart att teorin inte leder någon vart: även om det faktiskt vore så att vi alla bar på en sådan ICA-kasse och använde oss av dessa lappar så skulle frågan hur tecknen på dessa lappar får sin mening finnas kvar. Att bilderna i Gärdenfors teori istället är lokaliserade i vårt inre innebär, om man tänker efter, ingen väsentlig skillnad.

Det är lite oklart hur medveten Gärdenfors är om detta problem. Han inser förvisso att de inre bilderna eller schemana inte är tillräckliga för att fullt ut besvara frågan om hur ord får sin mening. I tillägg till dessa bilder måste det, enligt honom, finnas en social komponent hos vårt språkliga meningsskapande. Det är här ordens funktion som verktyg för samarbete blir viktig. Gärdenfors påpekar att om orden fick sin mening enbart genom att vi helt privat associerade dem med inre bilder eller scheman, vore det obegripligt hur vi alls kunde dela ett språk. Det vore på sin höjd en from men overifierbar förhoppning att vi ger orden samma eller liknande innebörder. Enligt

Gärdenfors finns det dock tämligen sofistikerade experiment och modeller som visar att just behovet av samarbete leder till att olika människor ger språkets ord samma eller liknande meningar.

Ett representativt exempel är lingvisten Gerhard Jägers och datavetarens Robert van Rooijs simulation av hur två språkanvändare spontant kalibrerar sin användning av färgord (jmf s. 58-62). I simulationen deltar två språkanvändare, S (signalerare) och M (mottagare). De har båda tillgång till en skiva där färgerna finns representerade i en färgcirkel. De har dessutom tilldelats ett antal (säg, fem) symboler, "ord", vars innebörder ännu inte fastställts. Experimentet börjar genom att en dator pekar ut en viss punkt på färgskivan, men det är bara S som vet vilken punkten är. S fastslår nu att en av symbolerna ska beteckna denna punkt, och skickar denna symbol till M. M får i sin tur välja ut en punkt på sin egen färgskiva som denna symbol ska beteckna för henne. Därefter delar datorn ut poäng: ju närmare punkterna ligger varandra, desto högre poäng får S och M (de delar på poängen, så båda tjänar på att välja ut punkter nära varandra). Efter ett antal rundor bildas ett mönster: från att slumpmässigt ha gissat, kommer S och M att koordinera sina val i strävan att maximera den utdelade poängen. Rent matematiskt kan man visa att en serie sådana rundor kommer att leda till att S och M alltmer överensstämmer i hur de delar upp färgcirkeln i fem olika områden som de associerar med samma symboler. Här kan vi, enligt Gärdenfors, se hur strävan efter samarbete resulterar i ett gemensamt språk.

Modellen är formellt elegant -- men vilka frågor besvarar den egentligen? Notera till att börja med att simuleringen såsom Gärdenfors beskriver den *förutsätter* att S och M har tillgång till *identiska* färgskivor. Redan den förutsättningen innebär att det är oklart i vilken mån simuleringen lyckas visa att vi menar samma sak med våra ord. Ty frågan kan ju riktas mot själva denna förutsättning: Hur vet vi att vi har tillgång till identiska "inre" färgskivor (eller andra bilder) till att börja med?

Simuleringen verkar heller inte kunna förklara varför frågan hur tecken får mening inte dyker upp på nytt med avseende på de inre bilderna eller schemana. Modellen utgår för det första från att det är klart vad det innebär att "peka ut" en punkt på färgskivan och att låta en symbol "stå för" denna punkt på skivan. Men det slags frågor vi ville besvara kan ställas redan här: Vad ger utpekandet dess innebörd? Hur lyckas S få ordet att "stå för" en viss punkt på skivan? Som om det inte vore nog, uppstår dessa frågor också med avseende på det *resultat* som genereras i processen – färgskivan uppdelad i fem olika områden, med de fem symbolerna nedskrivna i respektive område. Detta är i sig bara ytterligare ett tecken, med avseende på vilket vi återigen kan fråga: Hur får *det* sin mening?

Det finns alternativa uppfattningar om hur ord får sin mening – uppfattningar där inre bilder och scheman inte tilldelas den centrala roll som Gärdenfors ger dem. Sådana uppfattningar är ofta motiverade av kritiska resonemang av just det slag jag har anfört här. Gärdenfors är som sagt öppen med att den kognitiva semantiken har kritiserats, men han ger ganska torftiga och missvisande beskrivningar av de alternativa synsätten. Det har att göra med att han är så upptagen av frågan om var ordens meningar är *lokaliserade*. Enligt honom finns det två typer av semantiska teorier, de som säger att ordens meningar finns "ute i världen" och de som säger att de finns "i människors huvuden" (s. 20). Men de djupaste frågorna har inte att göra med var meningar är lokaliserade. Gärdenfors sätt att argumentera osynliggör de intressantaste alternativen till hans eget synsätt – nämligen de synsätt som ifrågasätter själva idén att ordens innebörder skulle vara något slags *ting* som är belägna antingen "inom" eller "utom" oss. Jag har i åtanke alla de (sinsemellan ganska olika) uppfattningar som på ett mer radikalt sätt försöker förstå språklig mening i termer av gemensamt mänskligt handlande – synsätt där institutioner, praktiker och sedvänjor ges en mycket mer central plats än inom den kognitiva semantiken. Även om Gärdenfors bok är spännande och välskriven, sätter den inte frågetecknet tillräckligt djupt för att låta läsaren förstå hur problematiska hans egna utgångspunkter är.